

ТЕМПОРАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ

М. О. ВІНТОНІВ, доктор філологічних наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка

E-mail: m.vintoniv@kubg.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-3258-8633>

М. Г. БАЮРОВА, магістр філології,
Маріупольський державний університет

E-mail: baiurova@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-6789-254X>

Анотація. У статті схарактеризовано статус детермінантів у сучасній лінгвістиці, описано структурно-семантичні та функційні вияви темпоральних детермінантів у сучасній українській мові. Розглянуто та проаналізовано основні моделі темпоральних детермінантів.

У сучасній українській літературній мові часові відношення залежно від семантики поділяють на декілька груп, що вказують на: 1) означену одночасність; 2) неозначену одночасність; 3) часову попередність; 4) часову наступність; 5) поєднання часової попередності та часової наступності; 6) часову межу початку дії; 7) часову межу завершення дії тощо.

Прийменниково-відмінкові словоформи є основним засобом вираження часової семантики. Детермінанти з часовим значенням також репрезентовані одиничними дієприслівниками чи дієприслівниковим зворотом зі значенням часової попередності чи часової наступності

Перспективним постає типологізація засобів вираження детермінантних членів речення в структурі висловлення, дослідження другорядних членів речення в різносистемних мовах у зіставному аспекті.

Ключові слова: речення, висловлення, детермінант, фонові детермінанти, темпоральні детермінанти.

Актуальність дослідження. Стаття актуалізує одну з важливих проблем сучасної лінгвістики – статус темпоральних детермінантів у структурі речення. Розв'язання цього питання зумовлено потребою всебічно дослідити детермінанти в проекції на формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний рівні речення.

Аналіз досліджень і публікацій.
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Статус детермінантних членів у структурі речення є предметом вивчення в працях таких вчених, як В. А. Белошапкова [1], І. Р. Вихованець [2], М. О. Вінтонів [3], Н. В. Гуйванюк [4], Г. О. Золотова [5], Н. Л. Іваницька [6], В. П. Малащенко [7], О. Б. Сиротиніна [9], І. І. Слинько [10], Н. Ю. Шведова [8] та ін.

Типологія другорядних членів речення не може бути вичерпною без розв'язання питання про статус детермінантів. У сучасній лінгвістиці проблему детермінантів аналізують на основі синтезу так званих «старих і нових знань».

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі функційних виявів темпоральних детермінантів у сучасній українській мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) визначити статус детермінантних членів у структурі речення;

2) узагальнити диференційні ознаки темпоральних детермінантних у лінгвоукраїністиці.

3) з'ясувати морфологічні та семантичні вияви темпоральних детермінантних членів речення в лінгвоукраїністиці.

Результати. Простір органічно пов'язаний із часом, і ця єдність виявлювана в русі – способі існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього, що є в об'єктивній дійсності. Тільки в абстракції можемо відмежувати простір від часу і від матерії. Час – це форма послідовної зміни явищ та стану матерії.

Словоформи з часовим значенням займають провідне місце серед детермінан-

тних членів речення. Вони належать до семантичного типу фонових поширювачів. Детермінантами зі значенням часу створюється темпоральний фон для події, позначеної рештою синтаксичного складу висловлення. Вони називають місце існування, розвиток основної події, названої предикативною основою.

У сучасній українській літературній мові часові відношення залежно від семантики поділяються на декілька груп, що вказують на:

1) означену одночасність: Протягом тижня містер Г. розмовляє із працівниками редакції, збирав документацію і обіцяв в останній день перебування прочитати лекцію, у якій мав викласти пропозиції щодо покращення продажу газети (Н. Сняданко); Протягом тижня Неля носила листа з собою, перечитувала його в тролейбусі, відчуваючи дивну єдність з країною русалоньки і диких лебедів (Є. Кононенко); Упродовж літа Потап не спілкувався зі своїми однокласниками (С. Гридін); 2) неозначену одночасність: За кілька хвилин ти зовсім забудеш про мене (Ю. Андрухович); За кілька тижнів перед 1900 роком Франц закінчив дуже нажливий анімаційний фільм (Т. Прохасько); У цей період Віталіки не грайливі, вони не полюють на здобич, а, навпаки, мляво, неначе накачані сіркою, відлежуються в затінку свого життя і чухають свою пухнасту шерстку, їхні ікла притупляються, власне, як нюх та зір (А. Чех); 3) часову попередність: До осені з тих свічок залишались самі недогарки (Г. Пагутяк); 4) часову наступність: Раз після Різдва він забрів по сіль до сусідського зимівника (Д. Білий); Одразу після випускного я важко й надовго захворіла на кір, а коли одужала, складати іспити було вже запізно (О. Сайко); Одразу після Нового року призначили день передзахисту проектів, часу залишалося трохи понад місяць (В. Арєнєв); 5) поєднання часової попередності та часової наступності: Близько півночі прослизнула до вітальні, побачила у кріслі нерухому постать (Л. Дашвар); Близько півночі зупинив «тойоту» посеред чорної німоти, вийшов з автівки - ерюк дверима щосили (Л. Дашвар); Близько півночі я ще раз перевірів пошту (Ю. Андрухович); Близько сьомої вечора сталася перша несподіванка (В. Шкляр); 6) часову межу початку дії: Ще з часів московсько-більшовицької окупації, кримінальний світ поділив існуючі виправні установи на дві категорії (О. Вахній); 7) часову межу завершення дії: Починаючи з другої чверті XVII

століття, Погулянка, ніби тропічні джунглі, сповнюється ревінням і вищанням сотень фантастичних істот (Ю. Андрухович); 8) часовий момент реалізації дії: Вдень навіть видно було міцне покручене коріння, що оголилося на піщаному зсуві (В. Шкляр); Зранку наступного дня його не було видно ніде (В. Шкляр); На початку квітня Явдоха раптом злягла й уже не вставала з ліжка, коло неї ходила дочка Ганя, яка аж здригнулася, коли раптом почула: – Буду вмирати я, доню (В. Шкляр).

У мовленні іноді трапляються синсемантичні детермінанти темпорального значення, які потребують зовнішнього контексту: Саме, коли іноземець доїдав уже свій шашлик, в їдальні залунав голос Левка (В. Шкляр); Саме тоді Яся порушила свою мовчанку і сказала про загибель Тимоша Бойчука та нового інспектора (В. Шкляр); Тоді він обернувся, проплив кілька метрів під водою і, з'явившись на поверхні, пішов наввимашки (В. Шкляр).

Темпоральні детермінанти, як і детермінанти локальної семантики, з метою комплексної характеристики основної частини повідомлення можуть поєднуватися в групи. У дослідженому матеріалі фіксуємо групи темпоральних детермінантів однорідного і неоднорідного типу: Але, починаючи з першого класу, Вітка ніби приросла до Сергія – раз і назавжди! (Ю. Андрухович); Починаючи з ранньої весни юннати школи, члени «Зеленого патруля», під керівництвом вчительки біології Зінаїди Семенівни висаджували тут і доглядали квіти (Ю. Андрухович); Завтра вранці з тобою говоритиме Ідеолог (В. Шкляр).

Детермінантні члени речення з просторовою та часовою семантикою можуть разом поширювати предикативну основу, пояснювати подію з обох сторін. Поширені випадки, коли комбінуються темпоральний і локальний детермінанти, і препозицію найчастіше займає темпоральний детермінант, а локальний детермінант заповнює позицію другого компонента. Перша позиція темпорального детермінанта пояснювана універсальним значенням часової характеристики, оскільки будь-яка подія відбувається завжди на часовій осі: Ночами довозла гуртожитку відбувалось якесь життя (Ю. Андрухович); Тоді у нього була чітка і близька мета – дочекатися до кінця уроку, він був навіть готовий рахувати сорок п'ять разів по шістдесят, тільки б якое згаяти час, і навіть кілька разів намагався, але

заплутувався і кидав це безнадійне заняття, тим більше що підрахунки все одно випереджали годинникові стрілки (Н. Сняданко).

У сучасній українській мові детермінанти з часовим значенням можуть бути репрезентовані за допомогою прийменниково-відмінкових конструкцій, безприйменникових конструкцій, прислівників, дієприслівникових зворотів.

Детермінанти, репрезентовані моделями *з, за, серед, наприкінці, близько, протягом, напередодні, від, до, під час, біля + N2*, є виразниками таких значень:

– неозначена одночасність:

наприкінці + N2: Наприкінці червня він зайшов до неї на умовлену годину й вони ретельно позачиняли всі вікна та двері (Ю. Андрухович); А наприкінці липня була чорна субота, те фатальне авіа-шоу на Сквилівському аеродромі під Львовом, коли тисячі людей, цілими сім'ями, у захваті дивилися в небо, де наші доблесні аси робили фігури вищого пілотажу, - і раптом на бриючому польоті літак врізався в землю, у саму гущу людей, бризнув уламками, полум'ям, кров'ю, вибухнув і огорнувся димом (Л. Костенко);

серед (посеред) + N2: Посеред ночі Анна будила його, і вони довго не спали (Т. Прохасько); Серед зими, зразу по Різдві, до їхньої хати Варка завітала (В. Лис);

під час + N2: Під час розмов треба були глушити мотор човна, а тоді течія відносила йогою, тому нам не можна було дуже часто між собою говорити (В. Стецюк); Під час переговорів регулярна армія не провадить бойових дій (В. Шкляр);

– означена одночасність (*протягом, упродовж, уздовж + N2*):

протягом + N2: Протягом дня відчуття роздратування і незадоволення проходять ряд незначних модифікацій і злегка послаблюються відразу після калорійного обіду або ж посилюються у випадку відсутності такого обіду чи обіду взагалі (Н. Сняданко); Уже протягом кількох перших років незалежності зусиллями пана Фіалка у Тигирині було створено цілий ряд громадських організацій (Н. Сняданко); Протягом багатьох років коханкою Сталіна (навіть їх медичні картки зберігалися в кремлівській поліклініці разом) була якась Роза – чи то сестра, чи то племінниця Кагановича (М. Матіос);

упродовж + N2: Упродовж дня цю історію вислухали десятки випадкових і не знайомих йому людей (Ю. Андрухович); Упродовж наступних століть він

неодноразово горів і занепадав (Ю. Андрухович); Упродов моїх мандрівок степом вітер надув пилуги в моє плаття і в моє тіло (Б. Бойчук);

– часова попередність (*до, напередодні + N2*):

до + N2: До заходу сонця курінь Осипа Станіміра зайняв Глеваху (В. Шкляр); До сьогодні світ для Дарусі закінчувався за сільським млином, що стояв на самому краю Черемошного (М. Матіос); До сьогодні виходило так, що раніше мене дурив Марк оцією міжпланетною хренотінню, бо не міг сказати мені правди, а Стенлі пролив світло на ситуацію (О. Волков);

напередодні + N2: Напередодні втечі вона попросила чоловіка дати їй трохи грошей і залишити коня — хоче проїхатися містом, заглянути в крамниці ... (В. Малик); Напередодні відльоту я став розпитувати всіляких людей, знайомих і друзів, які розуміються на Барселоні (Ю. Андрухович); Напередодні літа тут обов'язково з'являться росіяни, це тепер їх ніде не чутно, це тепер мені всюди ввижається тільки один росіянин – Набоков (Ю. Андрухович);

– часова наступність (*після + N2*):

після + N2: Після того вони бачилися ще двічі, й щоразу вона глузливо перепитувала у нього: «То як, Вороне?» (В. Шкляр); Після третьої його бліде лице взялося рожевими плямами, він розслабився й повів очима по столах, приглядаючись до лісового товариства (В. Шкляр); Після святкової вечері у Штеренберга він повернувся в будинок священика, де мав переночувати останню нічку (В. Шкляр);

– початкова часова межа (*з, від, починаючи з + N2*):

з + N2: З дитинства пам'ятаю: «Трансвааль, Трансвааль, ты весь в огне» (Л. Костенко); З давніх давен відьми, чаклуни, чорні маги користувалися спеціальними наркотичними мазями і напоями, які сприяли їхньому астральному виходу в химерний світ почвар (В. Шкляр); З давніх часів люди користувалися нею аби позначити неймовірне, абсурдне, непояснюване і тому – принадне (М. Соколян);

від + N2: Від самого початку дев'яностих цей поїзд став основним каналом приватної міжнародної торгівлі, пов'язуючи ринки Польщі, України та Румунії (Т. Прохасько); Від ранку до пізньої ночі вона могла пролежати в ліжку, безкінечно питаючи: «Коханий, ти не знаєш ріку в Індії на чотири букви, а птаха, що вміє розмовляти, на

шість букв, ще скажи мені, будь ласка, як називається хімічна речовина з формулою H₂O» (Н. Сняданко);

починаючи з + N2: Починаючи з другої чверті XVII століття, Погулянка, ніби тропічні джунглі, сповнюється ревінням і вищанням сотень фантастичних істот (Ю. Андрухович); Починаючи з 1994 року, я чув жахливі історії про російський рекет на варшавських вокзал-базарах. Це стало ще одним з наслідків перебування цього міста в самому центрі «між Сходом і Заходом» (Ю. Андрухович); Починаючи з жовтня, я сипав мейлами на адресу його книгарні (гаразд, хай уже називається по-нашому - «Вогні великого міста»! (Ю. Андрухович);

– кінцева часова межа (до + N2):

до + N2: До заходу сонця курінь Осипа Станіміра зайняв Глеваха (В. Шкляр); До ранку не відбудеться ніяких подій, а нам з вами потрібно набратися сил (Ю. Сорока);

- поєднання часової попередності та наступності (біля, близько, коло + N2):

близько + N2: Близько сьомої вечора сталася перша несподіванка (В. Шкляр); Близько другої по півночі на міст вибігла тонка, аж дзвенить, рудоволоса дівчина у довгій білій спідниці (Л. Дашвар); Близько півночі я ще раз перевірів пошту (Ю. Андрухович);

коло + N2: Десь коло першої ночі я запакувався в таксі й пустився до готелю (Ю. Андрухович);

біля + N2: Біля першої ночі з білої «дев'ятки» поблизу 20-ї школи ми з Ринею витягнули запаску й котили її, як повні придурки, через шкільний стадіон до мого будинку (А. Дністровий); Біля сьомої до кімнати заглядає матір (А. Дністровий).

Темпоральний детермінант, репрезентований моделлю прийменник + N4, у текстах різних функціональних стилів має такі часові параметри – попередністю та наступністю чого-небудь щодо просторового орієнтира, частковою одночасністю, часовим відрізком, що повністю охоплює якісь події.

Часову попередність виражають прийменники під, над з іменниками на означення понять часу:

під + N2: Під ранок холод став нестерпним і хлопчик знову заліз у нору, тепер там було тепліше, ніж назовні (В. Стецюк); Під ранок вона геть замерзала, хоч зима того року вдалася й не дуже суворою (В. Лис);

над + N2: Над ранок з віконця кибитки, зтягнутого мутною слюдою, ми з паном

Варгою тупо споглядали, як роздвоєні у наших хмільних очах силуети цієї парочки з «Балканського кульбіту» віддаляються від нашого шапіто, і вважали себе переможцями у складній боротьбі з покладеними на обидві лопатки конкурентами (І. Роздобудько); Над ранок, коли стало видно все навкруги, Сашко обдивився себе – і заплакав (Л. Дашвар).

Часову наступність передає модель через + N4: Через хвилину-другу Вовкулака вже стояв перед Вороном (В. Шкляр); Через тиждень до Чорного лісу приїхав Завірюха і сказав, що пора вирушати на Звенигородку (В. Шкляр); Через десяток років тут товклася уже зовсім інша молодь – якісь галасливі дівчатка і круті парубки, що пили пиво з горла, яким уже ніякого діла не було ні до нас, ні до України (Л. Костенко).

Часткова одночасність репрезентується формою на, у (є) + N4 :

на + N4: На цей раз Лупул зі своїми вояками покинули село серед ночі і без прощання, навіть не замкнувши колишнього постерунку (М. Матіос);

у (є) + N4: В один момент із заклопотаного голодранця я перетворився на достатнього чоловіка з купою вільного часу, аби провести близьку мені людину в останню дорогу (М. Кіляров); У четвер до ночі Льошка з Марусею розпаковували речі у новій хаті й так повтомлювалися, що вже не стелили чисте на ліжко в спальні (Л. Дашвар).

Часовий відрізок, що повністю охоплює якісь події, формалізований формою за + N4: За рік він відкинувся і повернувся додому героєм (С. Жадан); За якийсь час мормони приїхали по його душу (С. Жадан); За годину ми вїхали до найближчого містечка (С. Жадан); За півгодини такої роботи я вкінці змудився, все-таки багаторічна відсутність фізичної праці давалася взнаки (С. Жадан).

Темпоральний N5 зазвичай уживаний із прийменниками, репрезентуючи часову попередність та одночасність. Часову попередність передає модель:

перед + N5: Перед ранком щось надумаю (Ю. Яновський); А перед ранком, коли особливо густо піде з моря туман, з неба почне падати сніг, актори лежатимуть, як дрова, не розуміючи жодного слова, режисер запримітить диво (Ю. Яновський); Перед святами мала стільки роботи і планів на майбутнє, що вгору не мала часу глянути (Н. Гурницька).

Одночасний перебіг повідомлюваного явища щодо просторового орієнтира репрезентує модель:

за + N5: *За обідом тут заведено грати в шахи, можливо, ця традиція виникла через те, що обслуговують страшенно повільно, можливо, у людей, які зустрічаються тут надто часто, вичерпалися теми для розмов, - хтозна* (Н. Сняданко); *За вечерею лорд Гамільтон був дуже мовчазним* (М. Гримич).

Відрізок, що поєднує часову попередність та наступність, реалізований моделлю між + N5: *Між десятою й одинадцятою до ідальні походились інші, щоправда, не всі, а лише троє з них: Артур Пепа, Волшебник і Коломея* (Ю. Андрухович); *Деся між шостою і сьомою я здатна, здається, зненавидіти навіть холодильник за те, що він гуде надто голосно, а ще більше за те, що порожній* (Н. Сняданко).

Детермінанти, експліковані формами у (в), уві, на, по, при, о (об) + N6, репрезентують конструкції з таким значенням:

- часова наступність (по + N6): *По обіді узяв Сергієвого човна і поплив на острів* (В. Шкляр);

- неозначена одночасність (на, при + N6): *На світанку по білій землі привезли на возі дбайливо закутану фігуру і виставили на помості перед костелом для освячення, перед тим, як її мали внести до храму* (Г. Пагутяк); *А на світанку спустили на воду човника, вкраденого в одного хлопа просто з двору, куди той затягнув його полагодити* (Г. Пагутяк); *При скоростріль!* (В. Шкляр);

- часовий момент реалізації дії (о (об) + N6): *Деся о першій почали відкриватися ресторани і кафе (але не крамниці з алкоголем і сигаретами), виявилось, що їх тут неправдоподібно багато* (Т. Прохасько); *Деся об одинадцятій годині наш головний герой вирішив зателефонувати Ніколаю* (А. Чех); *Деся о патріотичній годині дружина пішла спати, а земляки сиділи до перших півнів* (Є. Кононенко).

Для відмінкових морфолого-синтаксичних варіантів темпоральних детермінантів характерне функціональне обмеження. Безприменникові форми репрезентовані трьома відмінками:

N2: *Наступного дня гроші нам виплатили, хоча знову ж таки до кінця невідомо, чи спонукав до цього вдалий жарт, чи те, що в наступному номері планувалося надрукувати дуже важливий політичний документ* Засновника

(Н. Сняданко); *Протягом усієї новорічної ночі мене непокоїло небезпідставне передчуття, що першого свого іспиту під час першої ж сесії мені не скласти* (Н. Сняданко).

N4: *Якийсь час вона дивилася в його трохи здивоване, але загалом спокійне лице, їй зовсім не було страшно від того, що вона вперше вбила людину, дівчина ще не повірила до кінця, що це таки сталося* (В. Шкляр); *Якийсь час іще зберігався в класі круг Скальковської режим ізоляції, але - розсоталось помалу-малу, як і з Даркою* (О. Забужко);

N5: *Тим часом її чоловік кинув усі сили на пошуки дочки й прочісує карпатські ліси* (І. Роздобудько); *Тим часом водій пригальмував і, скотившись із траси, виїхав на побиту асфальтівку, що звертала від головної дороги вліво й зникала за ближчими пагорбами* (С. Жадан).

Типовим засобом вираження детермінантів темпоральної семантики є прислівники. Найпродуктивніші серед них вживані субстантивні прислівники, що позначають ту чи іншу частину доби, конкретну пору року (улітку, восени, вдень, вночі, вчора, сьогодні, завтра тощо): *Улітку Сарон вирощував усі свої приправи на городі, взимку заставляв підвіконня вазонками базилику* (Н. Сняданко); *Взимку земля біля рову не замерзала, а влітку там завжди було болото* (Н. Сняданко); *Вночі вона прокинулася від раптового усвідомлення* (Н. Сняданко); *Сьогодні неділя, Гер, друже, вихідний* (С. Жадан).

Засобами вираження детермінантних поширювачів часового значення є також такі форми:

1) Adv на позначення часової попередності, часової доби, тривалості протікання процесу: *Спочатку керівництво було проти цієї ідеї, адже шеф рекламного відділу у кіпті виглядав не надто презентабельно, насамперед через свою надто солідну як для такого вбрання комплекцію* (Н. Сняданко); *Потім, угледівши на зупинці автобус, побігла* (В. Шкляр); *А після того балу, після пригоди в нічному садку, в мої сні дедалі частіше приходив той Саксофон* (І. Роздобудько);

2) Adv займенникового походження, що вказують на часові відрізки, епізодичність часу, часову наступність: *Інколи мені здається, що я її зненавиджу* (Л. Костенко); *Тоді хапала сумку, запихала одну руку в рукав пальта і, тримаючи в руках шапку, вибігала слідом за Сароною на сходи* (Н. Сняданко); *Тоді нам якраз на третину*

підвищили план, а зарплату знизили (І. Роздобудько);

3) Adv, утворені поєднанням двох основ або основи з часткою: Щотижня доводиться знищувати зрадників, які проникли в наші лави (В. Шкляр); Тимчасом на під'їздах до міста селяни блокують шлях прибуваючим військовим підрозділам, танкам і бетеерам і закликають їх приєднуватися до всенародної громадянської непокори (О. Забужко).

Детермінанти з часовим значенням експліковані також одиничним дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом зі значенням часової попередності чи часової наступності: Відповівши хлопцеві, Мирон Данилович відчув: справді, страх нападає через той дим, що відучора непокоїть (В. Барка); Не відповівши, Можейко зник за дверима (О. Волков); Прийшовши до артилерійських касарень, вони вжахнулися безладу, який панував там повсюдно (В. Шкляр).

Лексичними наповнювачами темпоральних детермінантних моделей виступають переважно імена з конкретним та абстрактним значенням. Часове значення формується іменниками різних тематичних груп:

- назви пори року, днів тижня, частин доби: Удосвіта двірники шкребуть лопатами (Л. Костенко); У цю ніч біля княгиненого двору сходяться духи землі, повітря, води, дерев у подобі істот, яких люди часом бачать своїм вбогим зором, а тоді розповідають різні небиліці, щоб викликати до них ненависть і обридження (Г. Пагутяк);

- загальне часове значення: На той час ластівки уже будуть під водою, вихолоне їхня кров, і, може, котрась підпливе, побачить ці александрити і загадає про нашу любов (В. Шкляр); Весь вік до маразму кантувався десь по світах, тепер надумали видворяти його в Україну (Л. Костенко);

- конкретний відрізок часу: Того року батько вперше поїхав на заробітки і дуже хвилювався, як мати дасть собі раду з двома дітьми (Н. Сняданко); Цього року знайшла записи 1976 року із зауваженнями Володі Івасюка до одного мого вірша і заплакала сльозами травня-79-го біля закритої труни Володиної на вулиці Московського у Львові (М. Матіос);

- назви одиниць виміру різних сфер поширення: На початку квітня вже жовторотих матимуть (Л. Дашвар); Наприкінці серпня Стас урешті дістався

невеличкого села на Полтавщині, де в середині липня край зеленого поля зелений журналіст брав інтерв'ю в капітального дядька (Л. Дашвар);

- назви вікових періодів: Змалку навчали, що основа життя — то труд і молитва, а насправді навчили відрізняти (О. Забужко);

- назви місяців: У травні проти Дмитра Соколовського червоні кинули 5-й кінний полк імені Троцького, потім ще два піші полки (В. Шкляр); У грудні закінчується останній термін подачі мого сценарію (В. Шкляр); У грудні 1989-го я ще зміг купити на вулиці Горького (спеціалізована крамниця з оксюморонною назвою «Вина Росії») пляшку новорічного шампанського додому (Ю. Андрухович).

Крім іменників, що містять у собі значення часової семантики, лексичними наповнювачами темпоральних детермінантів можуть виступати такі семантичні розряди:

- назви подій та процесів: А по Різдві сколихнула Львів жажлива чутка: зі шкіль та інститутів енкаведисти забрали понад п'ятдесят дівчаток і всіх розстріляли в бункері на Цитаделі (Р. Іванчук);

- назви явищ природи: Після грози усе довкруг заміло, але тиша у лісі здавалась живою, — можливо, тому, що із сосон ще падали важкі краплі (В. Шкляр);

- назви процесів, що відбуваються у певний час доби: За сніданком Бумблякевич вияснив, що Адольфина мешкає з трьома сестрами у будиночку, якого їм збудували вдячні однороги, коли дізналися, що вони найближчі колежанки Бумблякевича (Ю. Винничук);

- назви періодів історії, якихось подій: У часи Руїни, містечко стало об'єктом змагань між слобожанами і Військом Запорізьким, між полтавським та миргородськими полками, між правобережними та лівобережними гетьманами, між Польщею та Москвою, а також між Оттоманською Портою та всіма іншими (Д. Білий); Ще з часів царату й ЧК-ГПУ – НКВД російські “правоохоронці” (а нинішні українські СБУшники й міліціонери є їхніми прямими й безпосередніми спадкоємцями) тісно співпрацювали з верхівкою “законосталухняних” (О. Вахній).

Висновки. Категорія темпоральних відношень у текстах різних функціональних стилів має систему спеціальних морфологічних та неморфологічних засобів: 1) прийменниково-іменникові форми

(прийменник + N2, прийменник + N4, прийменник + N5, прийменник + N6);
2) іменникові словоформи (N2, N4, N5);
3) обставинні прислівники часу (Adv);
4) одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти на позначення часу.

Список використаних джерел

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис. Москва: Высш. шк., 1977. 248 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
4. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць у системі синтаксичних одиниць : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1993. 444 с.
5. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова Н. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва: Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова, Моск. гос. ун-т им. М. М. Ломоносова, 1998. 528 с.
6. Іваницька Н. Б. До проблеми валентності в граматиці. *Філологічні студії : зб. наук. ст.* Вінниця : ВДУ, 2004. Вип. 2. С. 49–51.
7. Малащенко В. П. Свободное присоединение предložно-падежных форм имени существительного в современном русском литературном языке. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1972. 172 с.
8. Русская грамматика: в 2-х т. / под ред. Н. Ю. Шведовой]: Т II. Москва : Наука, 1980. 710 с.
9. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка. Москва : Высшая школа, 1980. 141 с.
10. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

References

1. Beloshapkova, V. A. (1977). *Sovremennyy russkiy yazyk. Sintaksis* [Modern Russian language. Syntax]. Moscow : Vysshaya shk., 248 p. [in Russian].
2. Vykhovaneц, I. R. (1993). *Ghramatyka ukrainskoyi movy. Syntaksys* [Grammar of the

Ukrainian language: Syntax]. Kyiv : Lybid, 368 p. [in Ukrainian].

3. Vintoniv, M. O. (2013). *Aktualjne chlenuvannja rechennja i tekstu: formaljni ta funkcijni vyjavy: monohrafija* [Actual division of sentence and text: formal and functional manifestations: monograph]. Donetsk : DonNU, 328 p. [in Ukrainian].

4. Guyvanyuk, N. V. (1993). *Formaljno-semantychni spivvidnoshennja syntaksychnykh odyncyj u systemi syntaksychnykh odyncyj* [Formal-semantic relations of syntactic units in the system of syntactic units]: dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra filol. nauk : spec. 10.02.01 «Ukrainsjka mova». Kyiv, 444 p. [in Ukrainian].

5. Zolotova, G. A., Onipenko, N. K., Sidorova, N. Yu. (1998). *Kommunikativnaja grammatika russkogo jazyka* [Communicative grammar of the Russian language]. Moscow : In-t rus. jazyka im. V. V. Vinogradova, Mosk. gos. un-t im. M. M. Lomonosova, 528 p. [in Russian].

6. Ivanytska, N. B. (2004). *Do problemy valentnosti v hramatytsi* [To the problem of valence in grammar]. *Filolohichni studiyi: zb. nauk. st. Vinnytsia : VDU, Vol. 2, 49-51.* [in Ukrainian].

7. Malashhenko, V. P. (1972). *Svobodnoe prisoedinenie predložno-padezhnyh form imeni sushhestvitel'nogo v sovremennom russkom literaturnom jazyke* [Free attachment of propositional and case forms of the noun in modern Russian language]. *Rostov-na-Donu: Izd-vo Rost un-ta, 172 p.* [in Russian].

8. *Russkaja grammatika. (1980). Russkaja grammatika. [Russian grammar]: v 2-h t. / pod red. N. Yu. Shvedovoj]: T. II. Moscow : Nauka, 710 p.* [in Russian].

9. Sirotinina, O. B. (1980). *Lekcii po sintaksisu russkogo jazyka* [Lectures on the syntax of the Russian language]. Moscow : Vysshaja shkola, 141 p. [in Russian].

10. Slinko, I. I., Guyvanyuk, N. V., Kobylyanska, M. F. (1994). *Syntaksys suchasnoji ukrainskoyi movy: Problemni pytannja* [Syntax of modern Ukrainian language: Problematic issues]. Kyiv : Vyshha shk., 670 p. [in Ukrainian].

**TEMPORAL DETERMINANTS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE:
STRUCTURE, FUNCTIONS**

M. O. Vintoniv, M. H. Baiurova

Abstract. Temporal determinants are the most widely spread in the group of background determinants. Expressed in prepositional-nominal word forms, they are characterized by syncretism of semantics, since they are implicit exponents of additional predicativeness within the sentence composition. The difficulty of defining their secondary predicativeness is due to their special semantics, which is a linguistic embodiment of a complex spatio-temporal sphere, covering all phenomena of objective reality without exception.

Space is naturally linked with time, and this unity is manifested in movement – the way of existence of matter, which lies in the continuous change of everything that exists in objective reality. We can separate space from time and from matter only in abstraction. Time is a form of phenomena and state of matter successive changing.

Word forms with a time meaning occupy a leading place among the determinant members of a sentence. They belong to the semantic type of background extending definitive. Determinants with a temporal meaning create a time-correlated background for the event determined by the rest of the statement's syntactic composition. They indicate the place of existence, the development of the main event, named by the predicate base.

The purpose of research is to analyze the features of temporal determinants in modern Ukrainian literary language.

Results of research. In modern Ukrainian literary language, time relations, depending on the semantics, are divided into several groups, which indicate to: 1) defined simultaneity; 2) indefinite simultaneity; 3) precedence in time; 4) time continuity; 5) combination of precedence in time and time continuity; 6) the time point for the beginning of the action; 7) the time point for the completion of the action etc.

Quite often temporal and local determinants are combined, and the temporal determinant often occupies the first position, while the local determinant fills the position of the second component. The first position of the temporal determinant can be explained by the universal meaning of the time characteristic, since any event always takes place on the time axis: *Ночами* довкола гуртожитку відбувалось якесь життя (Ю. Андрухович).

Prepositional-nominal word forms are the main means of expressing temporal semantics. Adverbs are a typical way of expressing the determinants of temporal semantics. The most productive among them are adverbs denoting parts of a day, a specific time of the year. (улітку, восени, вдень, вночі, вчора, сьогодні, завтра etc.), for example.: *Улітку* Сарон вирощував усі свої приправи на городі, взимку заставляв підвіконня вазонками базиліку (Н. Сняданко); *Вночі* вона прокинулася від раптового усвідомлення (Н. Сняданко).

Determinants with a temporal meaning can also be expressed in single verbal adverbs or verbal adverb phrases, with the meaning of time precedence or time continuity: *Відповівши* хлопцеві, Мирон Данилович відчув: справді, страх нападає через той дим, що відчора непокоїть (В. Барка); *Не відповівши*, Можейко зник за дверима (О. Волков).

Therefore, the category of temporal relations in texts of various functional styles has a system of special morphological and non-morphological means: 1) prepositional-nominal forms (preposition + N2, preposition + N4, preposition + N5, preposition + N6); 2) nominal word forms (N2, N4, N5); 3) adverbs of time circumstances (Adv); 4) single verbal adverbs or verbal adverb phrases serving to indicate time aspect.

The possibility of classification of the determinants' expression means within the statement structure, the study of the secondary members of the sentence in the languages having different systems in a comparable aspect looks promising.

Keywords: sentence, statement, determinant, background determinants, temporal determinant.